

SZÁSZ IMRE EMLÉKEZETE

„Imre mutatta, de Fazekas asztalán lopva magam is láttam egy másik felvételre pályázó költő, Lator László verseit.” Fodor András írta ezt 1947. július 11-én nevezetes naplójába, A KOLLÉGIUM-ba. Hogy kerültek az írásaim Szász Imre, az akkor már harmadéves, bár velem egyidős angol–magyar szakos kezébe, nem emlékszem. Mindenesetre akkortól, közelebből a kollégiumba való beköltözésem óta ismertem. Szerzetesi életmódot folytató filosz volt, naphosszat, éjszakahosszat ült, dolgozott a könyvtárban, házikabátban, hogy jó ruháit kímélje. De, legalábbis az én szememben, el is ütött a többiektől. Valahogy elegáns jelenség volt (a kollégisták általában meglehetősen lomposan, a kialvatlanságtól bedagadt szemmel jöttek-mentek-dolgoztak), s ezen mit sem rontott, hogy egyetlen szép zakója volt meg egy szalonnadrágja. Magas volt, karcsú, széles vállú, a ruhán át is látszott, hogy kisportolt, izmos fiú. Arcán egyszerre fénylett a testi és a szellemi szépség, angvalképű, mondta rá egy nő, aki egyébként hivatásszerűen értett a férfiakhoz. De az az angyalarc (én inkább arkangyalinak mondtam volna) nagyon is férfias volt. A mozgása meg csupa erő és lendület, amilyen egy atlétáé. Fodor Bandi Kaposvárról ismerte, egy gimnáziumba jártak. „Valahol Szász hatalmas melle toronylik”, így örökíti meg később Fodor, így látja egy iskolai kosárlabdameccs drámai forgatagában. Verset akkoriban Szász Imre is írt, olvastam is egyiket az *Újholdban*, máig emlékszem rá, betéve tudta Kormos Pista is: „Fogam alatt feszes alma harsan, / morcos arcán habos lé szalad, / mocorognak a diók is halkán, / átszakítják tömött héjukat.” Nem volt persze az a négystrófás vers remekmű, de megejtően ábrázolta a férfikor küszöbére érkezett kamaszt, aki úgy érzi, s erre rá is játszik egy kicsit, hogy most már magabiztosan, józanul járkal a világban. olvastam, kéziratban, más verseit is, azokat már ő maga mutatta, bár igazán nem voltunk közeli barátságban. Azok már angolos versek voltak, ha nem tudtam volna, akkor is sejthettem, hogy írójuk már felfedezte (lázasan, ahogy ő írta valahol) Eliotot, Audent, Spendert, McNeice-t, Day Lewist, „szellemi latifundiumát”. Az egyik azt a pillanatot jelenítette meg, amikor Robinson kilép a sziget partjára, ajzott figyelemmel nézi a partra kicsapó-visszahúzódó hullámokat, a homok mintázatát. Boldogan, felszabadultan, de egyszersmind szorongva, keserűen is, minden ízével érezve az embertelen magányt. Szóval olyasmit írt meg, mint amit az imént idézett dalocskában, csak szárazabban, személytelenebbül, bonyolultabban. Egzisztencializmus: egy jó évtized múlva ezt a bélyeget ragasztják majd az irodalompolitika helytartói első érett regénye kéziratára. Én meg hadd tegyem hozzá: mintha ebben a versben már ott volna az a részletekre érzékeny figyelem, amelyet én a prózájában annyira szeretek. Miért hagyta abba a versírást? Elbizonytalanosítás, gátlás? Talán valami kisebbrendűségi érzés? Persze, a fordulat éve után ilyen *magánérdekű* írások amúgy sem jelenhettek volna meg. Vagy úgy érezte, alkalmasabb területe lehet a próza? Hanem a regényeiben én mégis ott érzem az elnyomott lírát. Dehogyan írt költői prózát! Inkább visszafogot-

tan, szárazon, angolszászosan fogalmazott, de legjobb pillanataiban a dísztelen felszínen átüt valami líra. Többnyire az emlékezet hívja elő. Van a MÉNESI ÚT-ban egy fejezet a kollégium és a hajdani kollégista, de mondhatnám azt is, hogy egy sajnálatosan kurta történelmi időszak *aranykorát* idézi fel benne. Micsoda ragyogás süt át az egyébként nagyon takarékos előadáson! Aki, mint én, csak távolabbról nézte Szász Imrét, azt hihette, sorsába eleve bele van írva a siker. Pályakezdése is ilyesmit ígért. A kollégium szétverését egy kicsit már kívülről nézhette. Ötödéves korában felvették a Franklin Kiadóba, lektornak, ahogy akkoriban mondták. Meglehet, neki is része volt benne, hogy én is fordíthattam ezt-azt a Franklinnak, kezdetben Fodor András meg Kormos István nevén, a magamén csak később, mikorra már megfakult rajtam a kollégiumból való kiebrudaltatásom bélyege. Onnan, ha jól tudom, egyenest a Szépirodalmi Könyvkiadóhoz került, s micsoda szerkesztők közé! Vas István, Juhász Ferenc, Kálnoky László, Réz Pál, Domokos Mátyás s még ki mindenki dolgozott abban a szerkesztőségben a korábban műszaki vezető, később igazgató Illés Endre keze alatt! És persze, úgy tetszik, kedvelték a nők is. Sztárja volt a kollégiumi (ritka) táncmulatságoknak. Nimbuszát az is növelte, hogy bejáratos volt Németh Lászlóékhoz, a legidősebb Németh lánynak, a szép Magdának udvarolt, lett is belőle, igaz, rövid életű, házasság. De már akkor is sejteni lehetett, hogy sokféle sikere sem hozott benne létre igazi belső egyensúlyt. Talán eleve benne volt a vidékről felkerültek riadalma is: angoltudása fogyatékos a magabiztos fővárosiakéhoz képest, egyéb ismereitei is hézagosak, helyt tud-e majd állni ebben a nyomasztóan igényes kistársadalomban? Hallottam is egy-egy hihetetlen-váratlan összeomlásáról. Mindennek a lenyomata ott van a MÉNESI ÚT-ban. Az a regény nemcsak az Eötvös Collegium utolsó éveinek a hiteles krónikája. (Az is, folytatása Laczkó Géza KIRÁLYHÁGÓ-jának, annak az első nemzedék nagyjai, Kodály Zoltán, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Horváth János, Kuncz Aladár a szereplői, Sótér István FELLEGJÁRÁS-ának, annak Jékely Zoltán az egyik főalakja.) Szorongató korrajz is, hiszen a kollégium végnapjai kisebb-nagyobb történéseikkel az országosakra vullanak. De ha már ezzel az 1985-ben végre (mert sokáig nem kapott szabad utat, a diktatúra már érezhető koszlásalazulása kellett hozzá) megjelentetett regénnyel így előreszaladtam Szász Imre történetében, hozzáfűzök, ahogy a tárgyhoz, a környezethez illik, néhány lábjegyzetet. Találkoztam én Szász Imrével a kollégiumi évek után is, korábban Sárközi Mártánál, ahol a *Válasz* egykori munkatársaival, volt kollégistákkal, Fodor Andrással, Domokos Mátyással, Fazekas Lászlóval, Major Jenővel, Gyapay Gáborral együtt ő is fel-felbukkant, később, mikor Körmenről visszakérültem a fővárosba, az Európa Könyvkiadóhoz, a New York-házban, egyszer-egyszer másutt is, társaságban, de igazán közel akkor kerültünk egymáshoz, mikor anyagot gyűjtött a MÉNESI ÚT-hoz. Úgy tudom, máskor is filozófusmódszerrel dolgozott, szociográfiai könyvéhez, az EZ ELMENT VADÁSZNI-hoz bizonyosan *cédulázott*, de még az olyan könnyebb fajsúlyú munkájához is, mint a SAHRIÁR ÉJSZAKÁI, talán utolsó regényéhez, Az EMLÉKEZÉS TAVÁ-hoz is, honnan tudta volna különben a szoboröntést olyan szakszerűen leírni? Szóval én is magnóra mondtam kollégiumi emlékei-

met, a magam szemszögéből a magam tapasztalatait, válaszoltam, ha, mindig célszerűen, közbekérdezett. Nem csak engem, másokat is, sokakat, módszeresen kifaggatott. (Első- vagy másodéves korában, ha jól emlékszem, Major Jenő irányításával, egy kollégistacsapat, benne Szász is, az Őrségben csinált szociográfiát, ott tanulhatta meg, és persze a kollégiumi filozsmunkában is, a szakszerű anyaggyűjtést.) Azt meg én tanulhattam meg tőle, hogy bánik a nyersanyaggal. A regényben hol szinte azon nyersen, alig átrendezve, hol jócskán átformálva, a maga szándékaihoz vagy a regény készítetéseihez igazítva láttam viszont, amit elbeszéltem. Volt olyan is, hogy egy-egy jelenetet, helyzetet kölcsönkért, beleépítette Forrai Ádám, a maga alakmása történetébe. Vagy a GYERTEK ESTE KILENCRE: van abban egy hideglelés drámai betétecske, egy talán tragikus, talán komikus öngyilkossági kísérlet. Majdnem valóságos eset, majdnem így történt meg nálunk, az én harmincadik születésnapomon, csak a félig képzeletbeli társaság félrészeg reflexióit tette hozzá, hogy a maga megírt világához hasonítsa. Ezt mindig is szerettem Szász Imre regényeiben: a valóságdarabokat, a pontos, fogható részleteket, a nyelv cseppet sem általános jegyeit, mondjuk, a hatvanas évek sokunknak ismerős értelmiségi szlengjét, a cinkos szófacsarásokat, az államosított köznyelv helyükből kimozdított, kicsúfolt, fonákjukra fordított közhelyeit. Ez a harminc-negyven éves korára már sokat tapasztalt, megoldhatatlan magán- és közhelyzetekben vergődő, kiábrándult kisközösség, mérnökök, vegyészek, igazi vagy csak félig művészek társasága forgolódik, vergődik Szász Imre regényeiben. A GYERTEK ESTE KILENCRE, mi tagadás, töményen árasztotta a rossz közérzetet. Hát persze, hiszen 1958-ban íródott. Ezért aztán kerek tíz évig kellett a szerzőnek várnia, hogy végre kiadják. A *Népszabadság* 1970. február 26-i számában megjelent kritika elismerően nyugtázza: „*Sajnálhatjuk, hogy a fogékony, jó stílusú, korszerű író – oly keveset ír.*” De miért is írt olyan keveset? „*Az írásösztön nálam teljes mértékben megbénult. Végül is, ha visszagondoltam az első regényemre, az – azt hiszem, nagyon jó történelmi munka volt, a mester, Móricz Zsigmond kezét fogva, jól is volt megcsinálva, de nem én voltam. Ez a regény már én voltam, de teljes bizonytalanságban. Nem tudtam, hogy érek-e valamit*”, emlékezett vissza később Szász Imre a GYERTEK ESTE KILENCRE hányatott történetére. Kudarc volt? Igen, ha úgy tetszik, katartikus, ha úgy tetszik, jóváírt kudarc, de mégiscsak kudarc. Pedig milyen könnyű volt az indulása! Azt a bizonyos történelmi regényt (ez a műfaj volt akkoriban a legjárhatóbb terep, a kuruckorról nem kellett hazudni), a SZÓL A SÍP-ot huszonöt éves korában írta, szokatlanul fiatalon. 1954-ben József Attila-díjat kapott érte. Igaz, abból is majdnem botrány lett. Úgy hírlott, visszautasította a díjat. De ő, szerényen, utóbb így magyarázta: „*Nagyon szép volna, ha azt memém mondani, hogy ez valami hősiesség kiállítás volt.*” De nem az volt, hanem „*valamilyen gyermeket hiúság... Nyegleség volt, nem politikai hősiesség*”. (Merthogy a díjnak csak a III. fokozatát kapta.) Lehetett volna belőle baj, derékba törhetett volna egész (olyan bajosan bontakozó) írópályája, de ezúttal a szerencse volt erősebb. Lehet, hogy ha a szerencse kitartóan mellé szegődik, nagyobb, egyenletesebb életművet hagyott volna maga után. A nyolcvanas évek vége felé már szabad volt előtte a pálya. De akkor már hatvanadik éve felé

járt. A MÉNESI ÚT írása közben össze-összejártunk, néha, váratlanul, fel-fel-hívott, hosszú beszélgetésekre. Mindig éreztem benne az egyensúlyhiányt. Sorsából, alkatából következett? Nem egészen misztikus magyarázat volna. Ismertem depresszióját, kedélybetegsége alól fel-feltörő jókedvét. Jó volt hallani váratlan röhögéseit s rossz, el-elakadó, összecsiszó szavait, törött mondatait. Egyszerre érzett benne az élni akarás meg az élni akarás feladása. Tudtam a betegségeiről, s tudtam: nem akar orvoshoz menni. Talán félt, és félelmében pusztította magát. Jó, hogy volt, aki mégiscsak tartotta benne a lelket.

Lator László

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Szerencsejáték Rt.
támogatásával jelenik meg

